

Способи розвитку пізнавальної мотивації, вплив на перебіг навчального процесу

Мотивом прийнято вважати внутрішню спонуку до діяльності, що надає їй особистісного змісту. Мотиви конкретизують і спрямовують діяльність людини: вибір предмета майбутньої діяльності є проявом психічної активності внаслідок інтеріоризації зовнішніх чинників через мотиваційно-потребнісну сферу особистості. Інакше кажучи, ми концентруємося тільки на тому, що має особистісну мотивацію.

Мотивацією вважають сукупність мотивів, які спонукають людину до досягнення мети; сукупність психологічних процесів, які дають поведінці вольовий імпульс і спрямованість. Рівень мотивації, за яким діяльність найбільш успішна, називають оптимумом мотивації.

Особистісно значуща діяльність впливає на:

- ефективність виконання завдання;
- час, витрачений на неї;
- розвиток здібностей.

Емоційна зацікавленість і здібності підсилюють одна одну.

Оскільки формування мотивації тісніше пов'язане з виховним, а не з навчальним процесом, то Р.Немов слушно вважає, що співвідношення навчання й виховання в старших класах слід змінити в бік останнього. Досвід доводить: якщо в старших класах і надалі домінуватиме засвоєння знань, а розвиток особистості (зокрема процесу створення внутрішньої мотивації) відставатиме, то психологічне дорослішання учнів ітиме повільно. І навпаки – увага до формування особистісних якостей стимулює вдосконалення пізнавальної діяльності школяра, бо мотивація є не тільки стимулятором учіння, а й результатом сприйняття учнем ефективності особистого учіння. Саме тому у визначення змісту освіти сьогодні включено не тільки досвід пізнавальної діяльності (знання), досвід виконання способів діяльності (вміння), досвід творчої діяльності, а й досвід ставлення до навколишньої дійсності у формі мотиваційно-ціннісних орієнтацій.

Перейдемо до розгляду функцій, які виконують мотиви. Серед основних функцій мотиву Є.Ільїн визначає: спрямування, регулювання та контроль. Провідною серед них є спонукальна функція (спрямування). Спонукальна функція мотиву реалізується тільки через зміст дії, але не визначає його автоматично, він утворюється як результат самостійного процесу його побудови. Це складна внутрішня робота, матеріал для будівництва якої формується в процесі виховання й соціалізації.

За дослідженнями сучасних психологів, серед найсуттєвіших мотивів діяльності підлітка можна виокремити: емоційне ставлення до діяльності, самоствердження, самореалізація, престижність, особиста користь, орієнтація на педагога, орієнтація на групу однолітків, суспільна значущість, обов'язок, новизна.

А серед вузько-особистісних мотивів можна виокремити:

- прагнення бути гіршим;
- бути на рівні з товаришами;
- прагнення бути кращим за інших;
- прагнення завоювати симпатії однолітків, представників іншої статі;
- прагнення постояти за себе.

У повсякденній праці педагога переважно мають справи не з мотивами, а з мотивуванням учня, тобто тим, чим він пояснює для нас свої вчинки. Тому вчителеві особливо важливо орієнтуватися в тому, як насправді старшокласник мотивує свою навчальну діяльність. Саме вона є домінуючим об'єктом і нашої уваги.

Під мотивацією навчальної діяльності психологи розуміють усі чинники, що обумовлюють прояви навчальної активності: потреби, мету, установки, почуття обов'язку, інтереси.

Сучасна педагогіка серед мотивів навчальної діяльності виокремлює: безпосередньо-спонукальні, засновані на емоційних проявах особистості (цікавість, бажання нагороди або запобігання покаранню тощо); перспективно-спонукальні (ґрунтуються на розумінні значущості знання взагалі); інтелектуально-спонукальні (базуються на отриманні задоволення від процесу пізнання). М. Алексеева пропонує об'єднати мотиви учнів у такі групи: мотиви суспільного і морального змісту; мотиви, безпосередньо пов'язані особистісними життєвими планами й інтересами учнів; мотиви престижу; комунікативні мотиви; мотиви самовиховання; утилітарні мотиви; мотиви тривожності (уникнення неприємностей). Звичайно, одне з провідних місць в ієрархії мотивів учня має посідати потреба в навчанні як один із проявів загальної потреби в пізнанні. Але в більшості учнів вона, на жаль, не сформована. Мотиви дітей у навчальній діяльності, за дослідженнями К. Вепселяйнен, здебільшого спрямовані на навчання заради навчання, навчання заради успіху, навчання для запобігання невдачі, навчання під тиском, навчання з орієнтуванням на чийсь авторитет тощо.

Пізнавальна мотивація включає прагнення до пізнання навколишнього світу, розширення кругозору, пізнання закономірностей розвитку природи і суспільства, інтересу до певних предметів і до процесу учіння, прагнення до оволодіння способами самостійної розумової праці. Інваріантною складовою розвиненої навчальної мотивації є пізнавальна активність дитини. Вона визначається на підставі наявності стійкої працездатності, вміння долати перешкоди та вносити корективи в процес навчання. Ознаками її наявності є стійка увага протягом року. Пізнавальна активність визначає:

- Види пізнавальних труднощів, які здатен долати учень;
- Реакцію на невдачі в навчанні;
- Здатність визнавати помилки;
- Здатність примушувати себе переробляти неякісну роботу.

Пізнавальна мотивація в широкому розумінні наявна у всіх дітей (вона виявлена навіть у приматів). Але наявність пізнавального інтересу ще не означає прийняття навчального завдання. Для цього потрібно, щоб пізнавальний інтерес був спрямований саме на навчання, й визначальна роль тут належить мотивації. Досліджено, що у випадку відсутності мотивації до навчання задатки не перетворюються на здібності, а інтелектуальний і особистісний розвиток відбувається повільно. Але й мотивація не забезпечить успіхів у навчанні, якщо вона не підкріплена іншими чинниками, як-от постійними специфічними детермінантами мислення людини (інтелектом, особистісними рисами, характером знань) і постійними неспецифічними (працелюбністю, відповідальністю, самостійністю, ініціативністю тощо). Для розвивального підходу також необхідно, щоб пізнавальні потреби прогресували у двох напрямках: потреби в отриманні готових знань і потреби в продукуванні нових. Саме це сприятиме народженню глибоких пізнавальних інтересів (мотивів), без наявності яких неможлива робота із самовдосконалення індивіда.

Хоча мотиви значною мірою формуються до школи, оптимістичним для педагогів є те, що вони піддаються впливу шкільного навчання, як вважають дослідники. Старшокласники освоюють усе більше соціальних ролей, у процесі цього виникають нові мотиви, відбувається їх упорядкування, видозмінюється система поглядів, етичних норм і стосунків. На жаль, зараз із багатьох соціальних причин цей процес здебільшого відбувається стихійно. Тому особливо важливо, щоб школа приділила даному питанню належну увагу. Оскільки розвиток мотиву – індивідуальний шлях особистості, ефективніше цей процес відбувається в рамках особистісно зорієнтованого підходу

Причини низького рівня знань у школі

Серед проблем, що постають перед сучасною освітою, є одна, яка кожного дня набуває все більшої актуальності. Це проблема низького рівня знань учнів. Скарги учителів на небажання вчитися та недисциплінованість учнів не припиняються. Стосунки між педагогами та школярами нерідко переростають у конфліктні.

Хочеться розібратися у причинах даного явища. Безумовно, у кожному конкретному випадку причини таких ситуацій різні. Проте існують і загальні. Серед них можна назвати відсутність пізнавальних інтересів, психологічну неготовність до навчання, негативне ставлення в деяких родинах до школи та вчителів, де батьки мали власний сумний досвід.

Жорсткі відносини у суспільстві зробили підлітків більш агресивними та жорстокими. Інколи вони дозволяють собі панібратське ставлення до нас, вчителів. Чітко проявляється неприйняття оцінок дорослих, незалежно від їх правильності. Існують відволікаючі фактори. Навколо вирує життя, існує безліч спокус (телебачення, комп'ютер), а тому, коли школяр стоїть перед вибором між необхідністю робити потрібні, але не завжди захоплюючі домашні завдання та можливістю перегляду бойовика або телепередачі, то найчастіше перевага віддається останньому. Чому? Частина освітнього процесу та виховних функцій передана засобам масової інформації, де як новий суспільний ідеал пропонують молоді цінності відкритого демократичного суспільства, що на практиці є поки що суспільством споживання.

Сексуальна революція також мала відчутний вплив на прийняття життя підлітками. Близько 25 % старших школярів знають про міжстатеві стосунки не тільки з відвертих кінофільмів, але й мали подібний досвід у власному житті.

Як бачимо, небажання вчитися спричинено сукупністю причин. Ю.К.Бабанський та В.С.Цетлін розділяють їх на дві групи: зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх причин належать:

- ✓ Зниження цінності освіти у суспільстві (уже нікого не дивує той факт, що при першій же можливості учитель міняє професію);
- ✓ Нестабільність існуючої освітньої системи;
- ✓ Недосконалість організації навчального процесу (несформованість в учнів навичок навчальної діяльності, прогалини у знаннях, відсутність індивідуального підходу, нецікаві уроки);
- ✓ Негативний вплив середовища (ЗМІ, вулиця, родина).

До внутрішніх належать:

- ✓ Послаблення здоров'я школярів, що зумовлено погіршенням рівня добробуту родин та екології. З дітей, що народилися 1994 року, здоровими визнані лише 15 %;
- ✓ Низький розвиток інтелекту (діти перестали читати);
- ✓ Відсутність мотивації до навчання;
- ✓ Слабкий розвиток вольової сфери школярів.

Ще К.Д. Ушинський писав: „Навчання, що базується лише на інтересі, не дає зміцнити волі учня, оскільки не все в навчанні цікаве, і доводиться багато брати силою волі”.

Навчання – це не стихійне повсякденне пізнання, тут необхідні спеціальні уміння та навички. До моменту закінчення початкової школи учням необхідно мати основний запас якостей: посидючість, терпіння, уважність, спостережливість, відповідальність.

Вони повинні вміти читати, аналізувати текст, володіти письмом, навичками рахунку. І якщо з якихось причин учителі та батьки не навчили дітей, не виробили в них відповідні навички – тоді їм важко вдається досягти успіху у середній та старшій школі. Вони не можуть проявити свої сильні сторони й викликають враження учнів малоздатних.

Проте є учні, які в молодшій школі навчалися легко і досягли успіху без особливої напруги. Коли ускладнюється шкільна програма, вимоги та навантаження збільшуються, а

уміння та бажання працювати немає, учні перестають отримувати звичні заохочення. Навчальні неуспіхи, необхідність знов завойовувати авторитет призводять до зникнення мотивації до навчання, і дитина перестає вчитися.

По відношенню до навчання можна виділити такі типи невстигаючих учнів:

1. Учні з гарним розвитком розумової діяльності, але з негативним ставленням до навчання.
2. Учні з недостатнім розвитком розумової діяльності, що поєднується з позитивним ставленням до навчання.
3. Учні з недостатнім розвитком розумової діяльності та негативним ставленням до навчання.

Найскладніша група – учні третього типу. І саме їх стає все більше. В.А.

Сухомлинський відзначав, що учні рано усвідомлюють розумову нерівність, а тому їхні навчальні неуспіхи формують низьку самооцінку, внаслідок чого вони відчують себе у чомусь обділеними.

У таких дітей формується демонстративність – риса, що пов'язана з потребою досягти успіху та прагненням привернути увагу оточуючих. Не маючи можливості самореалізуватися, самоствердитися у навчанні, вони прагнуть проявити себе неадекватною поведінкою, зовнішнім виглядом, хуліганськими вчинками. Не визнаючи навчальні задачі та „випадаючи” з процесу навчання, така дитина не може успішно навчатися. Тут треба формувати позитивну самооцінку на основі посилюючого матеріалу.

Після настання підліткового віку увага школярів переключається з діяльності, що організовується вчителем, на інші справи. Вони не слухають і не бачать того, що говорить і показує учитель. Не бажать навіть поміркувати над цим. Вони швидко викидають з пам'яті та легко забувають вивчений навчальний матеріал, не включаючи його у накопичену систему знань. Тому, якщо учень будь-якого віку не встигає у навчанні, учителеві треба спробувати встановити причину цього і для себе вирішити: що я хочу сформулювати у даному учневі (кінцева мета) і який мій учень сьогодні (вихідні дані). При цьому треба пам'ятати, що в діаді „педагог-школяр” обидва суб'єкти взаємовпливають одне на одного. Результат матимемо у тому випадку, якщо будуть робитися зустрічні зусилля. Тому слід підібрати ефективні стимули (зовнішні збудники) певної діяльності учня, щоби викликати корисні бажання та мотиви.

Але в кожному класі звичайно декілька таких учнів. І у виборі стимулів треба робити ставку не тільки на індивідуальні, вікові, але й типові загальнолюдські потреби.

Стимули навчання.

1. новизна навчального матеріалу. Нове, абсолютно не пов'язане з тим, що уже знайоме дітям, є незрозумілим і не викличе пізнавальної активності. Тому новизна повинна завжди спиратися на вітагенний (життєвий) досвід учнів.
2. Незвичайність подачі.
3. Практична значущість нових знань для життя, спілкування, кар'єри, престижу „Тільки ті знання, що використовуються, закріплюються у нашій свідомості” (Д. Карнегі).
4. Суперечливість матеріалу. Суперечливість завжди порушує передбачуваний порядок та пробуджує прагнення зрозуміти ситуацію та відновити гармонію. Можна використати протиріччя між науковими та побутовими поясненнями явища, між життєвим досвідом дітей та теоретичними знаннями тощо.
5. Оцінка. Вона повинна бути справедливою, доцільною, доречною. Хоча водночас не стихають суперечки про те, чи потрібна вона і наскільки точно відтворює успіхи та невдачі школярів. Проте без зворотного зв'язку не може бути ефективної діяльності. Десь у глибині душі більшість дітей прагне навчатися добре. Ніхто не протестує проти добрих оцінок, їх не оскаржують. Невисока ж, але об'єктивна оцінка може примусити дитину краще вивчити

- навчальний матеріал. Неадекватна оцінка створює відчуття лицемірства, несправедливості і призводить до негативних результатів.
6. Створення ситуації успіху. В.А. Сухомлинський писав: „Моральні сили для подолання своїх слабких сторін дитина черпає у своїх успіхах...”. Давно доведено, що в основі творчого активного самопочуття будь-якої людини лежить віра у власні сили. Утвердження цієї віри неможливе без набуття досвіду досягнення та переживання успіху. Для учнів з низьким рівнем знань треба підбирати посильні завдання, завдання, для виконання яких не потрібний той навчальний матеріал, з якого він має негативні оцінки.
 7. Використання ігрових моментів, конкурсів, змагань. Гра доступна, вона знімає розумову втому, підвищує оптимістичний настрій. Конкурси та змагання дозволяють проявити себе, встановити дружні стосунки.
 8. Робота в парах або в групах. Діти обговорюють, зіставляють, звіряють, оцінюють та коригують, співвідносять свої досягнення з успіхами інших, дають самооцінку своїм діям. Відбувається соціалізація учня. Виступ від імені групи є відповідальним та почесним, дозволяє учневі самореалізуватися. У невстигаючого учня виникає інформаційний запит, загострюється потреба у знаннях.
 9. Гумористичні відступи. Доречний жарт, веселе оповідання, невеликий розіграш – все це сприяє розрядженню обстановки, стимулює подальшу роботу. Якщо вчитель жартує, значить, він передбачає наявність високого інтелекту у тих, до кого він звертається, а отже, у такий спосіб він виявляє повагу до учнів, підкріплюючи їхню самоповагу.
 10. Чергування різних видів діяльності (більш напружених розумових дій та короткочасних розслаблень, та ж фізкультхвилинка, наприклад).
 11. Поважне ставлення до особи учня, визнання його ділових та особистих якостей. Довіра до учнів, надання педагогічно виправданої свободи.